

Чернецька Олена Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Київського університету права НАН України

Шилінгов Володимир Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та дотримання прав людини Академії управління МВС

Юридична компаративістика як самостійна юридична наукова дисципліна

Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Юридична компаративістика як самостійна юридична наукова дисципліна

У статті досліджуються проблеми юридичної компаративістики як самостійної юридичної науки, зокрема, предмет та об'єкт, система наукових методів, її місце та роль у системі юридичних наук.

Ключові слова: юридична компаративістика, порівняльне правознавство, правова дійсність, предмет та метод юридичної компаративістики.

Будь-яка юридична наукова дисципліна виступає в якості складового елементу загальної структури правової науки як відносно самостійне наукове формування. Для юридичної компаративістики й досі залишається актуальним визначення її місця та ролі в системі юридичних наук. Самостійний характер наукової дисципліни в класичному варіанті визначається наявністю у неї самостійного предмета і методу дослідження.

Юридична компаративістика — система знань, накопичених у процесі порівняльних досліджень у правовій сфері. Компаративістика — слово латинського походження (лат. *Comparativus*) і в перекладі означає порівняння. В сучасній науковій юридичній літературі відсутня єдина інтерпретація сутності, змісту й призначення юридичної компаративістики, це ж стосується і назви зазначеної дисципліни. Науковці використовують різні терміни для позначення сукупності знань у порівняльно-правовій сфері, зокрема: компаративна юриспруденція, порівняння у праві, порівняльне право, порівняльне правознавство. На наше переконання, у широкому розумінні ці назви слід розглядати як синоніми, а суперечки з цього приводу не мають принципового значення.

Наявність індивідуального, відокремленого предмета досліджень є свідченням самостійного статусу науки. Тому питання стосовно визначення предмета науки є важливим і одночасно складним для будь-якої наукової дисципліни.

Визначення предмета юридичної компаративістики полягає у встановленні кола понять, категорій, інститутів та інших правових явищ, які вона

вивчає. Предмет юридичної компаративістики дає відповідь на питання, що вона вивчає як навчальна дисципліна і що досліджує як самостійна галузь знань. Відповідаючи на ці питання, необхідно зазначити, що юридична компаративістика, з одного боку, має справу з такими явищами, категоріями і поняттями, як процес порівняння, порівняльно-правовий метод, співставлення та протиставлення, а з іншого — право, правові інститути, правові системи та інші правові явища. За допомогою юридичної компаративістики правові системи одних держав співставляються, протиставляються, тобто порівнюються з правовими системами інших держав. Отже, можна зробити висновок, що юридична компаративістика не зводиться лише до порівняльно-правового аналізу законодавства, окремих галузей та інститутів права, ідей про право. Вона спрямована на отримання цілісної картини правового розвитку світу.

Визначаючи предмет юридичної компаративістики, необхідно звернути увагу на його співвідношення з об'єктом зазначеної дисципліни, оскільки з'ясування цього питання є не лише теоретично важливим, але й практично значимим. Як відомо, поняття «предмет» і «об'єкт» наукової дисципліни не є тотожними. Поняття об'єкту науки є більш широким порівняно з її предметом. Об'єкт, як правило, є загальним для цілої низки наук, у той час як предмет у кожній із них свій власний, який не може співпадати з предметами інших наук. Загальним об'єктом дослідження для всіх юридичних наук є об'єктивно існуюча правова дійсність. З'ясовуючи питання щодо об'єкта юридичної компаративістики, М. М. Марченко зазначає, що в якості такого завжди виступає об'єктивно існуюча в різних країнах порівняльно-правова реальність. Об'єкт порівняльного правознавства ніким не придумується і не виводиться із нічого. Він існує в житті, реальній дійсності [4, с. 101].

Як на елементи правової дійсності слід вказати на правові вчення, доктрини, концепції і правові погляди; національні правові системи; правові масиви і комплекси, що регулюють діяльність міжнародних, міждержавних та міжурядових об'єднань; національне законодавство, різноманітні галузі та інститути законодавства, як систему нормативно-правових актів, що регулюють або певну сферу, або однорідні суспільні відносини, закони та підзаконні акти, окремі правові норми; юридичну техніку, що є сукупністю правил і прийомів створення та структурування правових норм.

З'ясовуючи питання про предмет юридичної компаративістики, необхідно зазначити, що єдиної відповіді на поставлене питання в науковій літературі немає. Як справедливо зазначає Х. Бехруз, необхідно визнати, що полеміка з приводу предмета порівняльного правознавства продовжується з моменту його виникнення. До сьогоднішнього дня не вироблений загальний підхід до його визначення, оскільки серед компаративістів відсутня єдність поглядів не лише на його предмет, але і на співвідношення його предмета з його об'єктом та методами [1, с. 18].

В одних випадках предмет юридичної компаративістики ототожнюється з її цілями. Так, відомий російський вчений Г. Ф. Шершеневич вважав, що порівняльне правознавство ставить за мету шляхом порівняння права різних народів на різних рівнях культури з'ясувати загальні закони розвитку права [12, с. 16]. В інших випадках під предметом юридичної компаративістики розуміють процес виявлення та аналізу загальних принципів, що містяться у різних правових системах.

У зв'язку з цим відомий американський компаративіст Р. Паунд наголошував, що порівняння існуючих у різних правових системах норм, так само як і юридичної практики різних країн, — це лише перший крок на шляху порівняльно-правового пізнання. Наступним і найбільш важливим етапом на цьому шляху є проведення глибокого аналізу порівнюваного нормативно-правового матеріалу та визначення («формулювання») загальних принципів права [13, с. 70].

Схожої точки зору дотримуються й інші автори. Зокрема, О. Ф. Скакун вважає, що предметом порівняльного правознавства є загальні та окремі, глобальні та внутрішньоглобальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування правових систем світу, які пізнаються через виявлення між ними схожості та відмінностей на мікро- та макрорівнях [7, с. 18].

На думку А. Х. Саїдова, порівняльне правознавство є науковим напрямом, що вивчає основні правові системи сучасності. Він окреслює коло питань, які складають предмет порівняльного правознавства, а саме: методологічні проблеми порівняння у праві (теорія порівняльно-правового методу); порівняльне вивчення основних правових систем сучасності; традиційне «порівняльне законодавство»; так зване функціональне порівняння; історико-порівняльне вивчення права [6, с. 25, 29].

На наше переконання, ті дослідники, які під предметом юридичної компаративістики розуміють процес порівняльно-правових досліджень, ототожнюють його з компаративним методом. Ті ж науковці, які в якості предмета порівняльного правознавства називають загальні закономірності (принципи) виникнення, розвитку та функціонування правових систем, очевидно не вбачають у юридичній компаративістиці самостійної галузі юридичних знань, тому що таке окреслення предмета зазначеної дисципліни неминує веде до її розуміння як складової частини загальної теорії держави і права.

Оскільки юридична компаративістика вивчає об'єкт дослідження, правову дійсність, під своїм специфічним кутом зору, тому вона має свій власний предмет дослідження, а отже повністю не співпадає із порівняльно-правовим методом і не є складовою частиною загальної теорії держави і права — і саме тому є самостійною юридичною науковою дисципліною. Юридична компаративістика досліджує геоправовий простір через порівняння комплексу правових явищ, які тісно пов'язані з політичними, соціальними, культурними та іншими аспектами функціонування право-

вих систем в об'єктивно існуючому національному та загальносоціальному контексті.

Підводячи підсумки, можна визначити в якості предмета юридичної компаративістики геоправовий простір, основними елементами якого нині є національні правові системи, як специфічні, неповторні комплекси правових явищ, які тісно пов'язані з цивілізаційними, культурними, психологічними та іншими аспектами буття людського суспільства.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує думка О. Д. Тихомирова про те, що юридична компаративістика охоплює метод і науку, науку про метод, міждисциплінарні дослідження в межах юридичних та неюридичних наук та ін., відображає плюралізм наук про право та взаємопов'язані із ним явища на основі загальнонаукового компаративного методу і компаративізму як виду світогляду. Маючи міждисциплінарну природу, юридична компаративістика підкреслює необхідність визнання актуальності проблемної побудови наук, пошуку предмету компаративних досліджень не лише на рівні загальнотеоретичних, спеціальних та галузевих юридичних наук, але у всьому діапазоні існування правової реальності: від правопорядку світу, права людства до правового простору соціальних груп, громад, безпосереднього життя конкретного суб'єкта права [10, с. 13].

Будь-яка наукова дисципліна досліджує свій предмет за допомогою низки прийомів та засобів. Сукупність таких прийомів та засобів і складає методологію відповідної науки. Якщо предмет науки відповідає на питання, що вона вивчає, досліджує, то методологія дає відповідь на питання, як вона це робить, тобто методологія є засобом розкриття предмета відповідної наукової дисципліни.

Сучасний етап розвитку науки характеризується інтенсивною розробкою проблем методології, що є характерним практично для всіх галузей наукових знань. Така інтенсивність пояснюється насамперед потребами глибшого і всебічного пізнання складних процесів суспільного буття та перспектив його розвитку [3, с. 7]. Цікавою в цьому аспекті є думка О. С. Звонарьової, яка зазначає, що в наш час в юридичній науці склалася ситуація, коли адекватне осмислення політико-правових явищ минулого та сучасності вимагає суттєвого розширення дослідницького контексту із залученням принципово нових для юридичної науки наукових методів, які мали б парадигмальний характер [2, с. 173].

Методологію науки можна визначити як теоретичне обґрунтування методів, що застосовуються наукою для пізнання об'єктивної дійсності. Стосовно методології юридичної компаративістики необхідно зазначити, що вона дає змогу розкрити, пізнати та дослідити її предмет. Отже, методологія юридичної компаративістики — це застосування сукупності певних теоретичних принципів, категорій, логічних прийомів і спеціальних способів пізнання геоправового простору шляхом дослідження конкретних

національних правових систем та їх типів (сімей), тісно пов'язаних з цивілізаційними, культурними, ідеологічними та іншими аспектами.

Як самостійний науковий напрям порівняльне правознавство має власний предмет, а також розроблені та запозичені методи, обумовлені цим же предметом, які спрямовані на вирішення проблем, з якими порівняльне правознавство стикається [1, с. 52].

Порівняльне правознавство використовує практично весь методологічний арсенал сучасної юридичної науки. Тому методологія компаративістики не може бути обмеженою використанням виключно порівняльно-правового методу. Разом з тим останній є провідним, домінуючим у науці порівняльного правознавства. Отже, можна говорити про те, що порівняльне правознавство засноване на свідомому, теоретично і методично виваженому застосуванні порівняльного методу як основного наукового методу дослідження [5, с. 10].

Порівняльно-правовий метод — це не лише певна система мислення, тобто сума критеріїв, яка повинна забезпечити досягнення правильного результату, але це й робочий метод.

Порівняння у праві — це відносно самостійний, системно організований спосіб дослідження, при якому порівняння є необхідним для досягнення специфічних цілей пізнання. Порівняльно-правове дослідження шляхом виявлення спільного віднаходить і те, чим відрізняються порівнювані правові системи. Обидва завдання і можливості порівняльно-правового дослідження (встановлення спільного і відмінного в порівнюваних об'єктах) також взаємопов'язані, як спільне і відмінне в правових системах.

З одного боку, порівняння передбачає встановлення спільного, що може бути виявлене лише за допомогою порівняльного методу, а з іншого — сприяє встановленню відмінностей в порівнюваних об'єктах.

Порівняльно-правовий метод є одним з важливих засобів вивчення правових явищ. Завдяки його застосуванню стає можливим виявити загальне, особливе та конкретне в правових системах сучасності [6, с. 42].

Слід детальніше розглянути критерії порівняльно-правового дослідження. У зв'язку з цим зазначимо, що досить важливо визначити критерій, за допомогою якого можна віднайти інститути й норми, які належать до різних правових систем та піддаються порівнянню між собою настільки, що це порівняння є виправданим. Відправним пунктом тут є використання тих самих понять і термінів, якими користуються в іншій правовій системі, і це дає ефект при порівнянні споріднених систем. При розширенні кола порівнюваних правових явищ зменшується вірогідність тотожності юридичної термінології і зростає ризик помилок під час пошуку іноземного юридичного поняття або терміна, який відповідав би вітчизняному.

Обмеженість такого критерію приводить до висновку про більшу корисність функціонального порівняння правових явищ. Відправною точкою для нього є вирішення схожих суспільних проблем, порівняння за

суспільними потребами, які задовольняються за допомогою права, його інститутів і норм [8, с. 15–18]. Прихильниками функціонального критерію в порівняльному правознавстві є, зокрема, німецькі юристи К. Цвайгерт і Х. Кьотц. На їхню думку, різні правові системи піддаються порівнянню лише тією мірою, якою вони вирішують певну проблему, задовольняючи потребу в адекватному правовому регулюванні. Лише функціональна однозначність, лише виконання правовими інститутами різних країн одного й того ж завдання, на їх думку, робить можливим і доцільним будь-яке порівняння [11, с. 50–69]. Позитивний момент функціонального критерію полягає в орієнтації на те, щоб знайти аналогії рішення власних правових проблем в тих або інших галузях зарубіжного права.

Загальна методологія передбачає глибокий і всебічний системний аналіз порівнюваних юридичних явищ різних правових систем із застосуванням комплексу засобів порівняння з метою виявлення загального, специфічного і того, що не піддається порівнянню [9, с. 57].

Узагальнюючи наукові розробки, можна без перебільшення вважати розвиток методології порівняльного правознавства найважливішим теоретичним завданням. Його успішне вирішення дасть змогу озброїти студентів-юристів, законодавців, службовців органів виконавчої влади, суддів знанням прийомів і способів відбору, розгляду, оцінки і використання нормативно-правових джерел і матеріалів, які порівнюються.

Таким чином, юридична компаративістика як юридична наукова дисципліна займає самостійне місце в системі правових наук, що зумовлено наявністю у неї власного предмету та системи методів наукового дослідження.

1. *Бехруз Х.* Сравнительное правоведение: Учебник для вузов. — О.: Феникс; М.: ТрансЛит, 2008. — 514 с.
2. *Звонарева О. С.* О цивилизационном подходе в теории государства и права // Правоведение. — 2003. — №4. — С. 173–180.
3. *Керимов Д. А.* Общенаучная методология и методология права // Теоретико-методологические проблемы права. — М.: ИКД «Зерцало М», 2007. — С. 7–18.
4. *Марченко М. Н.* Сравнительное правоведение. Общая часть: Учебник для юридических вузов. — М.: Издательство «Зерцало», 2001. — 560 с.
5. *Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; За ред. В. Д. Ткаченка.* — Х.: Право, 2003. — 274 с.
6. *Саидов А. Х.* Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В. А. Туманова. — М.: Юристъ, 2000. — 448 с.
7. *Скакун О. Ф.* Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: Учеб. для студ. вузов. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. — 464 с.
8. *Сталев Ж.* Сравнительный метод в социалистической правовой науке // Сравнительное правоведение / Под ред. В. А. Туманова. — М.: «Прогресс», 1981. — С. 15–93.
9. *Тихомиров Ю. А.* Курс сравнительного правоведения. — М.: Издательство НОРМА, 1996. — 432 с.
10. *Тихомиров А. Д.* Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. — К. Знання, 2005. — 334 с.
11. *Цвайгерт К., Кетц Х.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х т. — М.: Междунар. отношения, 1998. — 480 с.
12. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. — Спб, 1907.
13. *Round R.* Comparative Law in Space and Time // The American Journal of Comparative Law. — 1955. — Vol. 4. — P. 70.